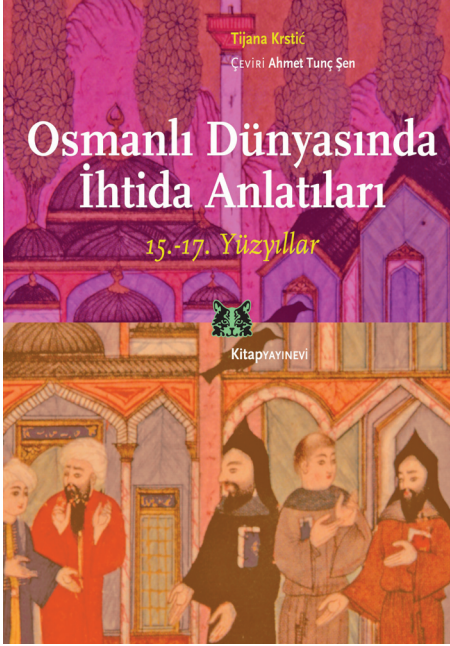

Tijana Krstić, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları, 15. - 17. Yüzyıllar*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, 301 sayfa, Kaynakça, Dizin.

Osmanlı toplumunda önemli oranda bir gayrimüslim nüfus vardı. İmparatorluğun en güçlü olduğu 15-17. yüzyıllarda söz konusu gayrimüslim topluluğun dinine karışılmamakla beraber İslam dinini kabul edenlere, yani ihtida edenlere, Müslümanlara tanınan

ayrıcalıklardan neredeyse daha fazlası tanınıyordu. Özellikle önemli isimlerin din değiştirip Müslüman olması Avrupa ile yaşanan rekabette değerli bir propaganda aracı haline dönüşebiliyordu. Mühtedilerin kendi “ihtida süreçlerini” anlattıkları eserler de bu rekabet ortamında dolaşıma giriyordu.

Budapeşte’deki Orta Avrupa Üniversitesi Ortaçağ Araştırmaları bölümünde öğretim üyesi olan Tijana Krstić’in *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları* kitabı, mühtedilerin ifadeleri üzerinden din değişiminin motivasyonu ve nedenlerini araştırmanın yanında, ihtidanın siyasî bir araç olarak kullanılması hususunda çok değerli yorumlara yer veriyor. Geniş bir alanda araştırma yaparak arşiv kaynaklarından, yazmalardan, diplomatik yazışmalardan, fetvalardan istifade eden yazar, böylesine karmaşık bir konuyu aydınlatmaya çalışmaktadır.

Kitap giriş ve sonuç bölümleriyle beraber sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı adeta kitabın kapsamlı bir özeti olarak yer alıyor ve “*Rumî Olmak*” başlığını taşımaktadır. Osmanlıların *Rumî* kavramını nasıl algıladık-

larına ve bu kavramın kullanımına değinen yazar, Osmanlı toplumunun dinî yapısını bu bağlamda ele almaktadır.

15 ile 17. yüzyıllar arasında Osmanlı toplumundaki Müslüman ve Hıristiyan müellifler, ihtida hareketinin anlamı ve sonuçlarını tartışan zengin metinler oluşturdular. Bu metinler sadece ihtida anlatısının dinî yönüne değil, aynı zamanda ihtidanın siyasî etkilerine değiniyordu. Öte yandan İslam dinindeki mezhepsel farklılıklar ihtida anlatılarında zamanla öne çıkan bir yön olarak görülmektedir.

Bir Hıristiyanın Müslüman olması veya bir Müslümanın Hıristiyan olması Osmanlı - Avrupa rekabetinde kullanılan önemli bir dinî propaganda aracına dönüşmüştür. Özellikle eğitilmiş ya da soylu birinin ihtida etmesi her iki dünya için kullanılmaya müsait çok değerli bir araç oluşturmuştur. Örneğin bir papazın Müslüman olması Osmanlı toplumunda, Divân'da ve Avrupa kamuoyunda oldukça dikkat çekmiş; ihtidanın "hak din" söylemi ve imparatorluk gücü açısından propagandası yapılmıştır.

Kıyamet senaryoları hem Avrupalı Hıristiyanlar hem de Müslümanlar arasında yaygındı. İstanbul'un fethi bu beklentiye artırmıştı. 16. yüzyıl başında ise bu beklenti zirve yapmıştı. Hicrî 1000 yılında kıyamet bekleyen Müslümanlar imparatorluk topraklarında

azımsanmayacak bir etkinliğe ulaşmışken İslam'da ve Hıristiyanlık'ta ortak olan Mesih beklentisi dinî rekabeti kızıştırmıştır. Safevî hanedanının bu rekabetin içine 16. yüzyıl başlarından itibaren dahil olduğunu da ifade etmek gerekir. Kıyamet beklentisi ile dünyanın kurtarıcı tek bir imparator etrafında birleşeceği düşüncesi insanların zihinlerinde beraber yer etmekteydi.

Safevîlerin Şii propagandası imparatorluklar arası meşru hanedan rekabetini artırmış, aynı zamanda mezhepsel kutuplaşmayı körüklemiştir. Buna karşılık, Osmanlılarda sünneleştirme çabaları artmıştır. Bu rekabet ve kutuplaşma her iki imparatorluğu yüzyıllar süren bir çarpışmanın içine çekmiştir.

Osmanlıların doğu sınırından gelen bu tehdit varken, Osmanlılar özellikle Rumeli-Balkan coğrafyasındaki Ortodoksları ve Avrupa'daki Protestanları desteklemek suretiyle Katolik Hıristiyan dünyasına karşı güç kazanmalarını hedeflemekteydi. Yazara göre, Katolik-Protestan ve Şii-Sünni çatışmasının aynı dönemde yaşanması tesadüf değildir. Bilakis Osmanlı-Habsburg ve Osmanlı-Safevi çatışmasının ürettiği bir durumdur. Yazar söz konusu rekabet ve çarpışma dönemini, kabaca 1500-1800 arasındaki dönemi "erken modern" olarak tanımlamak yerine, kavramsal bir öneri getirerek "*mezhep ayrışması ve imparatorluk*

inşası çağı” olarak tanımlıyor. Osmanlıların da Avrupalı devletlere benzer toplumsal ve dinî süreçler yaşadıklarını ifade ederek müşterek kavramlarla açıklanabileceğini ifade ediyor.

Osmanlı dünyasında ihtida meselesi nasıl algılandı? İhtida etmeleri Osmanlı başarısı mıydı? Osmanlı inkişafında mühtedilerin etkisi var mıydı? Yazar bu soruların cevaplarını vermeye çalışırken mühtedilerin Osmanlı toplumu ve yöneticileri tarafından desteklendiği, teşvik edildiğini belirtiyor. Bu anlamda mühtedilerin Osmanlı başarısı olarak kabul edilebileceğinin altını çiziyor. Ayrıca Osmanlı inkişafını sadece Türklere bağlayan bazı Türk tarihçilere karşın, mühtedilerin önemli bir rolü olabileceğini ifade ediyor.

İhtida edenlere Osmanlı toplumunda kolaylık, teşvik ve hoşgörü vardı. Ancak yapılan son çalışmalarda 17. yüzyıl sonunda mühtedilerin arzularadıkları sosyal statü için ihtidayı bir araç olarak kullandıkları ileri sürülmektedir.

Kitabın birinci bölümünün başlığı “*Metinler Yoluyla İslamlaşmak*”tır. Osmanlı toplumunda tek bir İslam’dan söz edilemez. Çeşitli fikirler, anlayışlar, tarikatlar, değişik tarzda İslam yaşayışları ve algılayışlarını ortaya çıkarmıştır. 15. yüzyılın başlarında İznikli Osmanlı âlimi Kutbeddin Mehmed İzniki’nin *Mukaddime*’sinde (1403) daha ılımlı

ve sade bir İslam anlayışı varken, 16. yüzyılda Birgivi’nin “*et-Tarikatü'l-Muhammediye*” adlı eserinde ve 17. yüzyılda Kadızadeli Üstüvani Mehmed Efendi’nin “*Kitab-ı Üstüvani*” adlı eseri özellikle tasavvuftaki bid’atlere değinerek daha saf bir İslam anlayışını, temel olarak Hz. Muhammed dönemi İslamını telkin ediyordu.

15. yüzyılda Gelibolulu Yazıcızade kardeşler halktan gelen taleple halkın cahilliği ve taklitçiliğini gidermek için ilmihal eseri kaleme aldılar. Ancak bu eserde, ilginç bir şekilde, Kur’an ve hadis dışında Tevrat ve İncil’deki “hikmet” de anlatılmıştır. Bu örnekler Osmanlı toplumundaki İslam anlayışlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Mühtedilerin hangi İslamı görerek ihtida ettikleri bir soru işareti olmakla beraber bu çeşitliliğin ve belki de esnekliğin cezbedici bir hal olduğu sorgulanabilir.

“*Osmanlı Rumî Kimliğine Doğru*” başlığını taşıyan ikinci bölümde mühtedilerin Osmanlı toplumundaki yerine dair tartışmalara değinen yazar, metinler ve siyasi tutum üzerinden meseleyi ele alıyor. Bazı çağdaş yazarların İslama ısdırmak için Hristiyanlarla Müslümanların bir arada kaynaştırılması fikrini ele alarak, Osmanlıların “bağdaştırmacılık”ı bir araç olarak kullandıklarını ileri sürüyor. Devşirme sisteminin de bir ihtida ettirme yolu olduğunun altını çizen yazar, Osmanlı

dünyasında mühtedi askerler, idareciler konusunda fikir birliği olmadığını, rekabetçi yapıdan dolayı mühtediler ile Müslüman askerler arasında “sada kat” bağlılığı ve cemaat oluşturma ideali üzerinden bir çekişme olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan mühtedilerin kendilerinden sonraki neslin hep ihtidaya referansla toplum içinde var olduklarını ve bunun belli bir cemaatleşme fikrini ortaya çıkardığını belirtmektedir.

Üçüncü bölümde “*Mesih’i Beklerken*” başlığı altında Osmanlı ve Safevi rekabeti “hak mezhep, meşru hanedan” temelinde kıyamet ve Mesih beklentisinin mezhepsel kutuplaşmayı körüklemesi ve çarpışmaya yol açması ele alınıyor. Yazara göre mühtediler ve onların eserleri üzerinden de bu rekabet sürdürülmekteydi. Avrupalı Hıristiyan devletlerle ise “tek din, tek devlet” rekabeti esas alınarak İslam’ın hak din olduğu yine mühtediler üzerinden ifade edilmekteydi.

Dördüncü bölümde Müslüman olmuş Hıristiyanların anlatıları ele alınıyor. “*İslamın Nuru ve Osmanlı Saltanatının İhtişamıyla Donanmak*” başlığını taşıyan bölümde beş mühtediye ve eserlerine yer veriliyor. İlk ihtida anlatısı bir Macar Hıristiyan iken Müslüman olan birine ait. Macar mühtedi Murad b. Abdullah, 1556-57 tarihinde kaleme aldığı ve İslamın Hıristiyanlık ve Yahudiliğe üstün geldiğini iddia etti-

ği ve Müslüman itikadının esaslarını anlattığı “*Kitab Tevsiyetü’l Teveccüh ile’l-Hakk*” (Allah’a teveccüh için kaynak kitap) adlı polemik mahiyetli kitabının, Avrupa’nın çeşitli yerlerindeki Hıristiyanların ihtida etmesine vesile olmasını diliyordu. Türkçe kaleme aldığı eserin yanlarına Avrupalı Hıristiyanlar anlayabilsin diye Latince tercümesini ekledi. Daha sonra esere Türkçe ve Latince olarak kendi ihtida tecrübesini ve Osmanlı sarayında tercüman olarak hizmet ettiği günleri anlatan otobiyografik bir bölüm ekledi. Eserde çağdaşı Müslüman Osmanlı toplumunda dindarlık eksikliğini de eleştirdi.

İkinci ihtida anlatısı biraz daha etkili bir isim tarafından kaleme alınmış. Tahsilli bir Ortodoks iken ihtida eden Atinalı Mehmed’in muhtemelen 1623’te yazdığı risalesidir. Hıristiyan bir ilahiyatçı iken ihtida eden Mehmed bin Abdullah’a, Osmanlı sarayında ihtida merasimi düzenlenerek çeşitli hediyeler verilir. Osmanlı dünyasında eseri en bilinen ihtida anlatısıdır ve bu nedenle günümüzde yazma kütüphanelerinde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Eserinde Ortodoksluğu ve Katolikliği İslam diniyle karşılaştırarak İslam karşısında kitabi ve manevi mağlup olduklarını ifade ediyor. Aynı zamanda İstanbul’u İslam’ın merkezi ve son peygamber Hz. Muhammed’in halifesinin tahtgâhı olarak tanımlıyor.

Üçüncü ihtida anlatısı ise Yahu-

di bir âlim iken Müslüman olan Yusuf bin Abi Abdüdeyyan'ın eseridir. Müslüman olduktan sonra tasavvuf yolunu benimseyip mutasavvıf olarak anılan Yusuf, Eski Ahit'te ve Zebur'da Hz. Muhammed'in peygamberliğinin sahihliğini gösteren ayetleri de alarak kendi biyografisiyle beraber polemik tarzında bir eser kalem alıyor. Eserin nüshalarından birinde 1651 yılında yazıldığına dair kayıt var. Bu tarih özellikle Osmanlı toplumundaki Yahudiler için önemli hadiselerin meydana geldiği bir döneme denk gelir. Sebatai Sevi'nin kendisini Yahudi Mesih olarak ilan ettiği ve öte yandan Kadızadeli hareketinin Osmanlı toplumu içinde iyice taraftar bulduğu bir dönemde Yusuf'un eseri Yahudilerin İslam'a geçişini etkilemiş midir bilinmez, ancak Osmanlı coğrafyası dışına taşan nüshaları belli bir ilginin olduğunu göstermektedir.

Dördüncü eser ise, Ortodoks bir rahip iken Müslüman olup tasavvuf yoluna giren Mehmed'in otobiyografik ihtida anlatısı *Papasname*'dir. Osmanlı toplumunda ün yapmış ve nüshaları Viyana'dan Tunus'a kadar yayılmıştır. Mehmed, 17. yüzyıl ortalarında popüler olan eserinde, rüşvet alışkanlığı ve ahlakın bozulması nedeniyle Osmanlı Henadanı'nın çökeceğine dair görüşlerini paylaşmaktadır.

Son olarak tanıtılan eser ise oldukça tanıdık bir ismin eseridir. Üni-

teriyen bir rahipken Müslüman olan Osmanlı matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika, *Risale-i İslamiyye* adlı eserini muayyen bir okur kitlesine, hatta sadece padişah için yazdığı söylenebilir. Tek nüshası bulunan ve otobiyografik bir anlatı özelliği de bulunan eserin, Müteferrika'nın tanınmış kişiliğine rağmen, popüler olmadığını da göstermektedir.

Tijana Krstić, kitabının beşinci bölümü olan "*Müslüman Sarığı ile Papalık Tiyarası Arasında*" ve altıncı bölümü olan "*Ortodoks Hıristiyan Şehitliğinin ve Bir Arada Yaşamının Gündelik Siyaseti*" başlıkları altında şehitlik kavramının Hıristiyan ve Müslüman toplumlar, devlet erkleri ve mezhepler arasında nasıl bir üstünlük aracı haline dönüştürüldüğünü tartışmaktadır. Gerek Müslüman kaynaklı, gerek Osmanlı toplumu içindeki Hıristiyan kaynaklı gerekse Papalık kaynaklı mücadeleye dair örneklerle kavramın tartışma alanlarını ele almaktadır. Bir arada yaşayan iki dine mensup insanların arasındaki savaş ve esaret anlatılarıyla bütünleşen ilişkilerin metinlere nasıl yansıdığını araştıran yazar, Müslüman toplum içindeki sıradan Hıristiyanların hikâyeleriyle, Müslüman olmuş sıradan insanların hikâyelerini irdelemektedir.

Sonuç bölümünde yazar, Osmanlı toplumunda ihtida edenlere atfedilen önemin ve öte yandan Şiiliğe

KİTABIYAT

karşı gelişen mezhep ayrışmasının ve rekabetin yüzyıllar içindeki değişimini ele alıyor. Böylelikle toplumun ve devletin değişen dinamikler karşısında tek bir kavramı algılamada nasıl pozisyon aldıklarını anlatıyor.

Yazarın böylesine son derece farklı katmanları olan ve hassas bir konuyu etraflıca ele alarak dikkate değer bir metin ortaya koyması başka araştırmacıları da meseleyi farklı veçheleriyle düşünmeye sevk edecektir.

Seyfullah ASLAN*

---

* Araş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; seyfullahaslan@gmail.com.